

Evaluating Views of Teacher Candidates from Intellectual Disabilities Program towards Inclusion and Enrolled Teacher Training Program *

Nevin GÜNER YILDIZ **

Macid Ayhan MELEKOĞLU ***

Received: 11 July 2013

Accepted: 06 September 2015

ABSTRACT: In this study, the views of teacher candidates from intellectual disabilities teacher training program towards participation of children with special needs in inclusion and the teacher training program they are enrolled was evaluated. Total of 59 teacher candidates, 18 of them worked in a research project as observers, completed a form according to instructions. The form included two cases about participation of children with special needs in inclusive settings. Results indicated that all teacher candidates generally, whether worked in the project or not, have negative views on participation of children with special needs in inclusion. Teacher candidates working in the research project have more negative views on the idea of “inclusion helps other students’ acceptance of differences.” Moreover, teacher candidates working in the project have significantly more satisfied with the teacher training program and more hopeful about the future.

Keywords: children with special needs; inclusion; teaching individuals with intellectual disabilities; attitude

Extended Abstract

Purpose and Significance: In Turkey, efforts of special education teacher training started in 1952 in Gazi Education Institute with the establishment of the special education department, and today, the process is continuing with the departments of teaching individuals with intellectual disabilities, teaching individuals with visually impaired, teaching individuals with hearing impaired, and teaching gifted individuals in 17 universities. Due to staff shortages in education of individuals with intellectual disabilities, undergraduate programs for teaching individuals with intellectual disabilities are more than all other special education undergraduate programs in universities and efforts of opening new programs continue in other universities.

The transition period that started in 1960s in education of individuals with intellectual disabilities ended with the acceptance of inclusion. Education together or inclusion is based on the conception of students with disabilities taking education in the same

* The manuscript was presented at ISEI Regional Conference ‘Early Intervention to Promote Child Development and Mental Health: From Institutional Care to Family Environment’ conference, 1-3 July 2013, St. Petersburg, Russian Federation.

** *Corresponding Author:* Assist. Prof. Dr., Eskisehir Osmangazi University, Eskisehir, Turkey, antreh@gmail.com

*** Assoc. Prof. Dr., Eskisehir Osmangazi University, Eskisehir, Turkey, macidayhan@gmail.com

Citation Information

Yıldız, N. G. & Melekoğlu, M. A. (2016). Zihin engelliler öğretmenliği öğrencilerinin kaynaştırma uygulamalarına ve öğrenim gördükleri bölüme bakışlarının değerlendirilmesi. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi [Journal of Theoretical Educational Science]*, 9(2), 310-325.

classrooms and schools with their normally developing peers with the condition of providing support services.

Although implementations of inclusion have become rapidly widespread in the world and in our country, various problems still exist regarding those implementations. Especially, researches report that teachers have negative attitudes towards placement of students with special needs in their classrooms. Teachers' negative attitudes can be traces of society's general views on people with disabilities. Social norms make people with differences follow norms or face with threat of exclusion. In history, people with disabilities were labeled firstly as "threat", then "burden" and later "incapable" (Burcu, 2006).

Although there are many studies investigating attitudes of general education teachers, there are few studies investigating the attitudes of special education teacher candidates regarding special education. Societal views towards people with disabilities also shape the implementations for them. Investigating the reasons for choosing the department, the impact of courses on attitudes and the expectations for the future for special education teacher candidates who are also members of the society can contribute to decisions regarding qualified teacher training. Therefore, the purpose of this study is to examine the views of teacher candidates in the program of teaching individuals with intellectual disabilities towards the teacher training program they are enrolled and participation of children with special needs in inclusion.

Methods: In this study, quantitative research design was used. Quantitative data was collected with survey method. The participants of this study consist of 59 teacher candidates studying in the undergraduate program of Teaching Individuals with Intellectual Disabilities at the Department of Special Education in Education Faculty in Eskisehir Osmangazi University. Among those participants, 18 of them worked as observers in a research project conducted in inclusive classrooms by the researchers.

A questionnaire form was developed by the researchers to identify the views of teacher candidates towards inclusion of students with disabilities and the teacher training program they are enrolled. The form included two parts, in the first part, there are two stories in which the views' of teacher candidates was asked about the feelings and opinions that teachers and families of normally developing students might possess when student with disabilities are placed in inclusive classrooms. In the second part, there were questions to reveal views of teacher candidates regarding the teacher training program they are enrolled.

Results: The average scores of teacher candidates indicated that Mr. Mehmet, having student with disabilities in his classroom, is 'extremely anxious, unhappy, angry and desperate'.

The teacher candidates who worked in research project thought with higher percentage that students with disabilities in inclusive classrooms were burden for people in their environment.

Analysis of data also revealed that all teacher candidates considered students with disabilities as threat and burden, and stated low agreement regarding the view of “inclusion help acceptance of differences”.

The results showed that the reasons of choosing the teacher training program they enrolled include ‘finding job easily, loving teaching profession, and possibility of making good money’.

Discussion and Conclusions: The results revealed that teacher candidates studying in the undergraduate program of teaching individuals with intellectual disabilities have negative views towards the concept of inclusion and people with disabilities. Although, as members of the society, it is expectable teacher candidates to be influenced by their culture but it is not expectable or acceptable of their having negative views towards the student group they intended to teach in the future.

The findings yielded that the relationship between level of interest to work with individuals with disabilities and the satisfaction level from the teacher training program was positive and statistically significant, and the relationship between level of finding job easily and level of possibility to make good money was negative and statistically significant; and those findings indicated the necessity of questioning the primary factors of choosing the profession. It is thought that results of this study and similar studies should be used as a data especially in selection of teacher candidates and endeavors of creating quality teacher training programs.

Zihin Engelliler Öğretmenliği Öğrencilerinin Kaynaştırma Uygulamalarına ve Öğrenim Gördükleri Bölüme Bakışlarının Değerlendirilmesi*

Nevin GÜNER YILDIZ**

Macid Ayhan MELEKOĞLU***

Makale Gönderme Tarihi: 11 Temmuz 2013

Makale Kabul Tarihi: 06 Eylül 2015

ÖZ: Bu çalışmada, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde öğrenim gören zihin engelliler öğretmenliği bölümü öğrencilerinin öğrenim gördükleri bölüme ve özel gereksinimli çocukların kaynaştırma uygulamalarına katılmasına yönelik bakış açıları incelenmiştir. On sekizi kaynaştırma uygulamaları ile ilgili bir araştırma projesinde gözlemci olarak çalışan toplam 59 zihin engelliler öğretmeni aday, özel gereksinimli çocukların ilköğretim okullarında kaynaştırma uygulamalarına katılımlarıyla ilgili iki örnek olaya ve zihin engelliler öğretmenliği bölümüne ilişkin görüşlerini hazırlanan forma yönergeler doğrultusunda belirtmişlerdir. Analiz sonuçlarına göre, araştırma projesinde çalışan ve çalışmayan tüm öğrencilerin özel gereksinimli çocukların kaynaştırma uygulamalarına katılımlarını genel olarak olumsuz değerlendirdikleri belirlenmiştir. Kaynaştırma uygulamalarının sınıftaki diğer çocukların farklılıkları kabul etmesine katkı sağlayacağına ilişkin görüş açısından bakıldığında ise araştırma projesinde çalışan öğrencilerin daha olumsuz bir bakış açısına sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Ayrıca araştırma projesinde görev alan öğrencilerin öğrenim gördükleri bölümden memnuniyetlerinin ve iyi bir gelecekleri olacağına dair umutlarının projede görev almayanlara göre anlamlı derecede fazla olduğu belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: özel gereksinimli çocuklar; kaynaştırma; zihin engelliler öğretmenliği; tutum

Giriş

Ülkemizde özel gereksinimli çocukların eğitimi amacıyla personel yetiştirme girişimleri ilk olarak 1952 yılında Gazi Eğitim Enstitüsü'nde Özel Eğitim Bölümü'nün açılmasıyla başlamıştır. Dönemin Milli Eğitim Bakanlığı bölümün açılış gerekçesini "Kör, sağır-dilsiz, geri zekâlı ve eğitimi güç çocuklarla üstün zekâlı çocukların okutulacakları okul ve sınıflara uzman öğretmen, başöğretmen ve müfettiş yetiştirmek üzere açılması uygun görülmüştür." şeklinde açıklamıştır (Ataman, 2008). İki dönem öğrenci alan bölüm 60 mezun verdikten sonra 1955 yılında kapatılmıştır. Ardından 1965 yılında Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi'nde Özel Eğitim Bölümü açılmıştır. 1983 yılında Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde açılan Özel Eğitim Bölümü ile özel gereksinimli çocukların eğitimi için öğretmen yetiştirme çalışmaları devam etmiştir (Akçamete, 2010).

Bugün özel gereksinimli çocukların eğitimi için öğretmen yetiştirme amacıyla, 2011 Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi (ÖSYM) taban puanları listesine göre, on yedi üniversitedeki zihin engelliler öğretmenliği, işitme ve görme engelliler öğretmenliği ve üstün zekâlılar öğretmenliği bölümleri öğrenci almayı sürdürmektedir (ÖSYM, 2011). Zihin Engelliler Öğretmenliği bölümlerine bakıldığında ise on altı üniversitede, 16 birinci öğretim, 9 ikinci öğretim olmak üzere toplam 25 aktif lisans programı bulunmaktadır. Zihinsel yetersizliği olan öğrencilerin eğitiminde çalışacak

* 1-3 Temmuz 2013'te Rusya'da yapılan ISEI Regional Conference 'Early Intervention to Promote Child Development and Mental Health: From Institutional Care to Family Environment'ta sunulmuştur.

** Sorumlu Yazar: Yrd. Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye, antreh@gmail.com

*** Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye, macidayhan@gmail.com

personel açığı, tüm özel eğitim bölümleri içinde zihin engelliler öğretmenliği bölümünün daha fazla sayıda olmasının ve diğer üniversitelerde yeni bölümlerin açılması çabalarının sürmesine neden olmaktadır.

Zihinsel yetersizliği olan bireylerin eğitimine tarihsel süreç içinde bakıldığında, 1900'lere kadar bakım amaçlı ayrı kurumları, 1900-1960 arası genel eğitim okullarındaki özel sınıfları, 1960'lardan sonra ise birlikte eğitim anlayışının kabul edildiği kaynaştırma uygulamalarını görmek mümkündür (Akçamete, 2010). Birlikte eğitim ya da kaynaştırma, yetersizliği olanların destek hizmetler sağlanması koşuluyla normal gelişim gösteren akranları ile aynı okul ve sınıflarda eğitilebileceği yaklaşımına dayanmaktadır. Kaynaştırma kavramı, Amerika'da sivil toplum kuruluşlarının ve ailelerin çabaları ile 1975 yılında çıkarılan PL 94-142 adlı kanunun içinde yer almıştır (Fiscus ve Mandell, 2002). Bu kanunda, çocukların 'mümkün olan en az kısıtlandırılmış ortamda' eğitilmesi ilkesi yer almaktadır. Bu ilke yetersizliği olan çocukların normal akranları ile aynı ortamlarda eğitilmelerinin önünü açmaktadır. Ülkemizde ise kaynaştırma kavramına ilk defa 1983 yılında çıkarılan 2916 sayılı kanunda yer verilmiştir (Batu, Çolak ve Odluyurt, 2012). O tarihten sonra özel eğitim ve kaynaştırma uygulamaları artış göstermesine karşın ivme kazanması 1997 yılında çıkarılan 573 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile olmuştur. Bugün Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) okullarında kaynaştırma eğitiminden yararlanan öğrenci sayısı 150.000'e yaklaşmıştır (MEB, 2012).

Dünyada ve ülkemizde kaynaştırma uygulamaları hızla yaygınlaşsa da çeşitli sorunlarla karşılaşıldığı bilinmektedir. Özellikle öğretmenlerin kaynaştırma öğrencilerinin sınıflarına yerleştirilmesine ilişkin olumsuz tutumlarının olduğu araştırmalarca rapor edilmektedir (Diken ve Sucuoğlu, 1999; Giangreco, Dennis, Cloninger, Edelman ve Schattman, 1993; Güner-Yıldız ve Melekoğlu, 2012; Scruggs ve Mastropieri, 1996; Uysal, 2004). Öğretmenlerin kaynaştırma öğrencilerini sınıflarında istememe gerekçelerine bakıldığında ise bu öğrencilerin öğretmenin çok fazla zamanını aldığını düşünmeleri, kendilerini normal gelişim gösteren çocukların öğretmeni olarak kabul etmeleri, yetersizliği olan çocukların yerinin genel eğitim sınıfları olmadığını düşünmeleri ve bu çocukların olduğu sınıflarda etkili sınıf yönetimini sürdürmenin imkânsız olduğuna inanmaları gibi sebepler görülmektedir (Cook, 2002; Cullen, Gregory ve Noto, 2010; Jordan, Schwartz ve Mc Ghie-Richmond, 2009; Varlier ve Vuran, 2006).

Öğretmenlerin olumsuz tutumları, yetersizliği olan bireylere toplumun genel bakış açısının bir uzantısı olarak görülebilir. Toplumsal normlar, farklılıkları olan bireyleri normlara uyma ya da dışlanma tehdidi ile karşı karşıya bırakabilmektedirler. Yetersizliği olan bireylerin tarihsel süreç içinde önce 'tehdit edici', sonra 'yük' ve son olarak 'acı' olarak etiketlendikleri görülmektedir (Burcu, 2006). Ülkemizde yapılan çeşitli araştırmalarda yetersizliği olan bireylerin dışlandığı, yük olarak görüldüğü ve acınacak halde buldukları ortaya çıkarılmıştır (Burcu, 2011; ÖZİDA, 2009; Şenyurt-Akdağ, Tanay, Özgül, Kelleci-Birer ve Kara, 2011). Özellikle zihinsel yetersizlik kişinin yaşamını değersizleştiren bir damga olarak görülmekte ve insanlar daha çok

ailenin bir üyesi ise zihinsel yetersizliği olan bireyle toplumsal ilişkilerini sürdürmektedirler (Taylor ve Bogdan, 1989).

Yetersizliği olanları toplum içinde yalnızlaştıran anlayış, okullarda öğretmenler tarafından kaynaştırma öğrencilerine karşı sürdürülebilmekte; olumsuz tutumlara sahip öğretmenler, sınıflarındaki yetersizliği olan çocuklara 'öteki' ya da 'görünmez' bireyler gibi davranabilmektedirler (Çifci, Yıkılmış ve Akbaba-Altun, 2001; Giangreco ve ark., 1993). Örneğin, bir araştırmada kaynaştırma öğrencilerinin ders sırasında zamanlarının çoğunu (%70) hiçbir akademik davranış sergilemeden geçirdikleri bulunmuştur (Sucuoğlu, Akalın, Sazak-Pınar ve Güner, 2008). Ayrıca, Güner-Yıldız ve Melekoğlu (2012) tarafından kaynaştırma sınıflarında yapılan bir araştırmada, gözlem yapılan 216 dersin 184'ünde (%85.19) kaynaştırma öğrencileri için ders programında uyarlama yapılmadığı ve 91'inde (%42.13) kaynaştırma öğrencilerinin sınıfın arka sıralarına oturtulduğu bulunmuştur. Bir başka araştırmada (Güner-Yıldız ve Sazak-Pınar, 2012) öğretmenlerin kaynaştırma öğrencileri için ders içeriğinde uyarlama yapma davranışının araştırmaya katılan 45 öğretmenden sadece 3'ü tarafından yapıldığı ve kaynaştırma öğrencisine öğrenme fırsatı veren öğretmen sayısının ise 4 olduğu belirlenmiştir.

Öğretmenlerin mesleğe başladıktan sonra eğitim alsalar dahi değişime dirençli olduğu bilinen olumsuz tutumları, öğrencilik yılları ile meslekteki ilk yıllarında şekillenmektedir (Jordan ve ark., 2009). Üniversite eğitimi sırasında yetersizliği olan öğrenciler ve eğitimleri ile ilgili ders ya da kurs alan öğretmen adaylarının kaynaştırma eğitime dair almayanlara göre daha olumlu tutumlar sergiledikleri araştırmalarca ortaya konulmuştur (Gözün ve Yıkılmış, 2004; Gürsel, 2006; Orel, Töret ve Zerey, 2004; Shippen, Crites, Houchins, Ramsey ve Simon, 2005). Okullarda çalışan öğretmenlerin olumsuz tutumlarının yaygınlığı, öğretmen yetiştirme programlarının öğretmenleri farklı ihtiyaçları olan bireylere etkili öğretim yapabilecek beceri ve tutumlara sahip olarak yetiştirme amacını gerçekleştiremediklerini göstermektedir (Gao ve Mager, 2011).

Genel eğitim öğretmenlerinin tutumlarını inceleyen araştırmaların çokluğuna karşın, özel eğitim bölümlerinde öğrenim gören öğrencilerin özel eğitime ilişkin tutumları araştırmalara çok fazla konu olmamıştır. Özel eğitim öğretmenlerine hem devlette hem de özel sektördeki yoğun ihtiyaç, üniversite adaylarını bu bölümlere yönlendirmektedir. Ancak bölüme gelen öğrencilerin bir kısmının çok gerçekçi olmayan beklentilerle üniversiteye geldikleri görülmektedir. Özyürek (2008) özel eğitim alanına öğretmen yetiştirme ile ilgili çeşitli sorunları ele aldığı makalesinde, yeterli sayıda ve kalitede akademisyen olmadan açılan özel eğitim bölümlerini ve yeterli donanıma sahip olmadan mezun olan özel eğitim öğretmenlerini ele almaktadır. Özel eğitim öğretmenlerinin sahip olması gereken yeterliklerin de sıralandığı makalede, özel eğitime öğretmen yetiştirme sisteminin tüm yönleriyle ele alınması gerektiği ortaya konulmaktadır. Özel eğitim bölümüne gelen öğrencilerin hangi beklentilerle özel eğitim öğretmenliğini tercih ettikleri ve bölüme bakışları, kaliteli öğretmen yetiştirmede ele alınması gereken bir boyut olarak değerlendirilebilir. Nartgün (2007) araştırmasında özel eğitim bölümünde öğrenim gören 49 dördüncü sınıf öğrencisi ile görüşme yaparak öğrencilerin bölümü seçme nedenlerini ve gelecek planlarını ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Bulgular

öğrencilerin puanları başka bölümlere yetmediği, bu nedenle açıkta kalmak istemedikleri ve iş bulma kolaylığının olması gibi nedenlerle bölümü seçtiklerini göstermiştir. Gelecek planları sorulan öğrencilerin % 53.07'si mezun olduklarında özel eğitimci olarak atanmayı istediklerini; %24.48'i MEB'de, %14.28'i özel sektörde çalışmayı düşünmediklerini söylemişlerdir.

Yetersizliği olanlara toplumsal bakış açısı, bu insanlar için yapılan uygulamalara da şekil vermektedir. Toplumun birer üyesi olan özel eğitim bölümü öğrencilerinin bölüme geliş nedenleri, bölümde aldıkları derslerin tutumları üzerindeki etkileri ve gelecekte beklentilerinin araştırılması, kaliteli öğretmen yetiştirme amaçlı alınacak kararlara yön vermeye katkı sağlayabilecektir. Bu nedenlerle bu araştırmada zihin engelliler öğretmenliği bölümünde öğrenim gören öğrencilerin öğrenim gördükleri bölüme ve kaynaştırma uygulamalarına yönelik bakışlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Öğrencilerin bir kısmının kaynaştırma sınıflarında gözlemi içeren bir araştırma projesinde gözlemci olarak çalışmaları nedeniyle bu öğrencilerin kaynaştırmaya ve bölüme ilişkin görüşlerinin diğer öğrencilerden farklılaşıp farklılaşmadığı araştırma kapsamında incelenmiştir.

Yöntem

Çalışma grubu

Bu betimsel araştırmanın çalışma grubunu, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Özel Eğitim Bölümü Zihin Engelliler Öğretmenliği (ZEÖ) lisans programında öğrenim gören 59 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Öğretmen adaylarından 18'i araştırmacıların kaynaştırma sınıflarında yaptıkları bir araştırmada gözlemci olarak yer almışlardır.

Öğretmen adaylarının kendilerine verilen forma görüşlerini rahatlıkla yansıtabilmeleri için kimlikleri ile ilgili bilgi yazmaları istenmemiştir. Ancak formların doldurulmasının ardından araştırma projesinde görev alan öğrencilerin formları birinci araştırmacı tarafından toplanarak, kalan 41 öğrencinin formlarından ayrı dosyalanmıştır.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada öğretmen adaylarının kaynaştırmaya ve bölüme ilişkin bakış açılarını belirleyebilmek amacıyla araştırmacılar tarafından geliştirilen bir form kullanılmıştır. Formda ilk olarak iki kısa hikâye içinde engelli öğrencilerin kaynaştırma sınıflarına yerleştirilmeleri durumunda öğretmenlerin ve normal gelişim gösteren öğrencilerin ailelerinin duygu ve düşüncelerinin neler olabileceğine dair öğretmen adaylarının görüşleri sorulmuştur. İkinci bölümde ise öğretmen adaylarının öğrenim gördükleri bölüme bakışlarını ortaya çıkarmak amacıyla hazırlanan sorular bulunmaktadır. Aşağıda form ve içeriği ile ilgili açıklamalar verilmiştir.

Formun 1. bölümü: Hikaye-1. Sınıf Öğretmeni Mehmet Bey, Eylül ayı başında çalıştığı ilköğretim okulunun müdürü tarafından odasına davet edildi. Yapılan görüşmede sınıfına biri zihinsel, diğeri ortopedik engelli iki öğrencinin yerleştirildiği

bilgisi verildi. Sizce, bu görüşmeden sonra Mehmet Bey'in duygu ve düşünceleri nasıl olabilir? Aşağıdaki seçenekler içinde Mehmet Bey'in içinde olduğu durumu en iyi ifade eden rakamı daire içine alınız.

Birinci hikâyede öğretmen adaylarından istenen, Öğretmen Mehmet Bey'in durumunu 1 ile 10 arasında değişen değerler ile puanlamalarıdır. Mehmet Bey'in durumu, 1 ile belirtilen uçta 'Hiç kaygılı değil, hiç hevesli değil, hiç üzgün değil, hiç mutlu değil, hiç sınırlı değil, hiç çaresiz değil' ve 10 ile belirtilen uçta 'Son derece kaygılı, son derece hevesli, son derece üzgün, son derece mutlu, son derece sınırlı, son derece çaresiz' ifadeleri ile değerlendirilmektedir.

Hikaye-2. İlköğretim öğrencisi olan çocuğunun sınıfına zihinsel ve ortopedik engelli öğrencilerin yerleştirildiğini öğrenen bir annenin (ya da babanın) duygu ve düşüncelerini aşağıdaki hangi cümleler en iyi anlatıyor olabilir? Lütfen, anne-babanın duygu ve düşüncelerini en iyi anlatan cümlenin başına 1, ikinci derece iyi anlatan cümlenin başına 2, üçüncü derece iyi anlatan cümlenin başına 3 ve son cümleye de 4 yazınız.

(...) Bu çocukların varlığı nedeniyle, benim çocuğum artık bu sınıfta güven içinde olmayacaktır.

(...) Bu çocukların varlığı nedeniyle, sınıf öğretmeninin işi zorlaşacak ve benim çocuğuma daha az ilgi gösterecektir.

(...) Bu çocukların varlığı nedeniyle, hem öğretmenin hem de sınıftaki bütün çocukların artık daha özverili (fedakâr) davranmaları ve bu çocuklara yardımcı olmaları gerekecektir.

(...) Bu çocukların varlığı, sınıftaki tüm öğrencilerin farklılıkları öğrenmesine ve kabul etmesine katkı sağlayacaktır.

İkinci hikâyede ise öğretmen adaylarından, anne-babaların olası duygu ve düşüncelerini ifade eden cümleleri, en iyi ifade edenden başlayarak 1, 2, 3 ve 4 şeklinde sıralamaları istenmektedir.

Birinci hikâyede, sınıfına engelli öğrenci yerleştirilen öğretmenin duygu ve düşünceleri üzerinden, engellilere karşı genel tutumlar hakkında bilgi edinilmesi amaçlanmıştır.

İkinci hikâyede ise çocuğunun sınıfına engelli öğrenci yerleştirilen anne-babaların görüşleri üzerinden engellilere tarihsel süreçte yöneltilen 'tehdit olarak görme, yük olarak görme, acıma ve kabul etme' yaklaşımlarının öğretmen adayları tarafından ne ölçüde benimsendiği ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Formun 2. bölümü: Soru-1. Zihin Engelliler Öğretmenliği bölümünü seçmenizde hangi faktörler etkili oldu? Lütfen sizin için geçerli olan faktörleri ifade eden cümlelerin başına önem sırasına göre, en önemli faktöre 1, ikinci önemli faktöre 2, üçüncü önemli faktöre 3 yazınız. (Seçenekler: İş bulma kolaylığı, iyi para kazanma olasılığı, öğretmenlik mesleğini seviyor olmam, engellilerle çalışmaya karşı ilgi duyuyor olmam, yakın akrabalarımın içinde bir engellinin olması ve ona yardımcı

olabileceğimi düşünmem, ailemin isteği ve tercihi, öğretmenlerimin isteği ve tercihi, bu bölümde okuyan bir tanıdığımın önerileri, mezun olduğum lise nedeniyle ek puan alıyor olmam)

Soru-2. Şu anda öğrenim görmekte olduğunuz bölümden memnuniyet derecenizi aşağıdaki skalada işaretleyiniz. (Hiç memnun değilim 1.2.3.4.5.6.7.8.9.10 Son derece memnunuz)

Soru-3. Bu bölümde öğrenim görmeye başladıktan sonra geleceğinizle ilgili duygu ve düşüncelerinizi en iyi anlatan rakamı aşağıdaki skalada işaretleyiniz. (İyi bir geleceğim olacağı ile ilgili son derece umutsuzum 1.2.3.4.5.6.7.8.9.10 İyi bir geleceğim olacağı ile ilgili son derece umutluyum)

Soru-4. Üniversiteye başladıktan sonra yaşadıklarınız gelecekle ilgili planlarınızda değişikliğe yol açtı mı? (Hayır, planlarım hiç değişmedi 1.2.3.4.5.6.7.8.9.10 Evet, hem de çok değişti)

Verilerin analizi

Formun birinci bölümünün analizinde öğrencilerin Mehmet Bey'in durumuna ilişkin görüşleri 'Mehmet Bey olumlu' ve 'Mehmet Bey olumsuz' şeklinde iki gruba ayrılarak hesaplanmıştır. Olumlu olarak tanımlanan grupta 'hevesli ve mutlu' ifadeleri yer alırken olumsuz olarak tanımlanan grupta 'kaygılı, üzgün, sinirli ve çaresiz' ifadeleri yer almaktadır. Gruplanan ifadelere (1 ile 10 arasında) verilen puanların ortalamaları alınarak araştırma projesine katılan ve katılmayan öğrencilerin puanları arasında fark olup olmadığı t testi ile analiz edilmiştir. Mehmet Bey'in olumlu duygular içinde olduğuna ilişkin iki ifade için toplam 20, olumsuz duygular içinde olduğuna ilişkin dört ifade için ise toplam 40 puan üzerinden hesaplama yapılmıştır.

İkinci bölümde ise her bir soruya verilen puanların ortalamaları alınarak gruplar arası karşılaştırmalar yapılmıştır.

Bulgular

Birinci Hikâyeye Yanıtlar

Tablo-1 incelendiğinde, araştırma projesinde görev alan ve almayan iki grup öğrencinin puanları arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir. Ancak puan ortalamaları öğrencilerin tamamının Mehmet Bey'in daha çok olumsuz duygular içinde olduğunu düşündüklerini göstermektedir. Öğrencilerin puanlamaları Mehmet Bey'in 'son derece kaygılı, üzgün, sinirli ve çaresiz' olduğu yönündedir. Benzer şekilde Mehmet Bey 'hiç mutlu ve hevesli değil' olarak yorumlanmıştır.

Tablo 1

Araştırma Projesinde Görev Alan ve Almayan Öğrencilerin Mehmet Bey'in Durumuna İlişkin Görüşlerini Yansıtan Ortalama Puanlara Göre t-Testi Sonuçları

Boyut	Bölüm	N	\bar{x}	ss	sd	t	p
Mehmet Bey olumsuz	Projede görev almayan grup	41	25.05	7.69	57	-1.104	.917
	Proje grubu	18	25.28	7.89			
Mehmet Bey olumlu	Projede görev almayan grup	41	9.07	5.14	57	1.494	.141
	Proje grubu	18	7.00	4.33			

p< .05

İkinci Hikâyeye Yanıtlar

Tablo-2 incelendiğinde araştırma projesinde görev alan ve almayan öğrencilerin görüşleri arasında 'kabul etme' ve 'yük olarak görme' boyutlarında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir.

Tablo 2

Araştırma Projesinde Görev Alan ve Almayan Öğrencilerin Anne-Babalarının Görüşlerine İlişkin Yanıtlarının Ortalamalarına Göre t-Testi Sonuçları

Boyut	Bölüm	N	\bar{x}	ss	sd	t	p
Tehdit olarak görme	Projede görev almayan grup	41	1.61	1.18	57	-1.197	.236
	Proje grubu	18	2.00	1.08			
Yük olarak görme	Projede görev almayan grup	41	1.95	1.05	57	-2.064	.044
	Proje grubu	18	2.50	0.62			
Acıma	Projede görev almayan grup	41	1.32	1.01	57	1.010	.317
	Proje grubu	18	1.06	0.64			
Kabul etme	Projede görev almayan grup	41	1.12	1.10	57	2.36	.022
	Proje grubu	18	0.44	0.78			

p< .05

Araştırma projesinde görev alan öğrenciler, kaynaştırma öğrencilerinin çevresindekiler için yük olduğunu daha yüksek oranda düşünmektedirler. Benzer şekilde kaynaştırma öğrencilerinin farklılıkların kabulüne katkı sağlayacağı yönündeki görüşe araştırma projesinde çalışan öğrencilerin daha düşük oranda katıldıkları görülmektedir.

Verilerin analizi aynı zamanda, tüm öğretmen adaylarının engellileri yüksek oranda tehdit ve yük olarak görürken, kaynaştırmanın farklılıkların kabulüne katkı sağlayacağı görüşüne düşük oranda katıldıklarını göstermektedir.

Bölümün Tercih Edilme Nedenleri

Formun ikinci bölümünde yer alan ilk soruya verilen yanıtların analizi, bölümün tercih edilme nedenlerinin sırasıyla ‘iş bulma kolaylığı, öğretmenlik mesleğini sevme ve iyi para kazanma olasılığı’ olduğunu göstermiştir. En az puanlanan seçenekler ise ‘ailemin ve öğretmenlerimin isteği ve tercihi’ seçenekleri olmuştur.

Bölüme bakış. Tablo 3 incelendiğinde araştırma projesinde görev alan grubun hem bölümden memnuniyet boyutunda hem de gelecekle ilgili umutlu olma boyutunda, projede görev almayanlardan anlamlı düzeyde farklılaştıkları görülmektedir. Projede görev alan öğrenciler bölümden daha memnun ve geleceklerinden daha fazla umutludurlar.

Tablo 3

Araştırma Projesinde Görev Alan ve Almayan Öğrencilerin Bölüme İlişkin Görüşlerini Yansıtan Ortalama Puanlara Göre T-Testi Sonuçları

Boyut	Bölüm	N	\bar{x}	ss	sd	t	p
Bölümden memnun olma	Projede görev almayan grup	41	7.37	2.12	57	-2.992	.004
	Proje grubu	18	8.94	1.06			
Gelecekte umutlu olma	Projede görev almayan grup	41	7.83	2.11	57	-2.589	.012
	Proje grubu	18	9.17	0.86			
Gelecek planlarında değişiklik	Projede görev almayan grup	41	6.40	2.77	57	-0.739	.463
	Proje grubu	18	7.00	3.24			

p<. 05

Korelasyonlar

Öğrencilerin bölüme ilişkin soruları içeren formun ikinci bölümüne verdikleri yanıtlar arasındaki ilişkilerin analizi sonucunda bölümden memnuniyet düzeyi ile

engellilerle çalışmaya karşı ilgi duyma düzeyi arasında orta düzeyde, pozitif ve anlamlı ilişki olduğu belirlenmiştir ($r= 0.302$, $p< .05$).

Bölümden memnuniyet düzeyi ile iş bulma kolaylığı düzeyi ve iyi para kazanma olasılığı düzeyi arasında ise düşük düzeyde, negatif ve anlamlı ilişki olduğu belirlenmiştir ($r= -0.281$, $p< .05$; $r= -0.293$, $p< .05$).

Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmada, ZEÖ lisans programında öğrenim görmekte olan öğretmen adaylarının iki önemli konuda görüşleri incelenmiştir. Öğretmen adaylarının öncelikle kaynaştırma uygulamalarına yönelik bakış açıları değerlendirilmiş; daha sonra ZEÖ bölümüne yönelik düşünceleri irdelenmiştir. Öğretmen adaylarının görüşleri, kaynaştırma ile ilgili bir araştırmaya katılmış olma ve olmama durumuna göre iki farklı grubun karşılaştırılması yapılarak incelenmiştir.

Araştırmanın ilk sorusuna verilen yanıtlar, ZEÖ programında öğrenim görmekte olan öğretmen adaylarının sınıfına özel gereksinimli öğrenci yerleştirildiğini öğrenen Öğretmen Mehmet Bey'i, 'kaygılı, üzgün, sinirli ve çaresiz' olarak değerlendirdiklerini ortaya koymaktadır. Bu sonuç, öğretmen adaylarının kaynaştırma uygulamalarını, öğretmenlerin olumsuz tutum sergileyecekleri bir durum olarak gördüklerini göstermektedir. Benzer bir bulgu kaynaştırma öğrencileriyle ilgili ilk deneyimleri sorulan 19 öğretmenin tepkilerini 'endişeli, kaygılı, kızgın ve isteksiz' gibi kelimelerle ifade ettikleri araştırmada da ortaya çıkarılmıştır (Giangreco ve ark., 1993). Öğretmenlerin kaynaştırma öğrencileri ile ilgili genellikle olumsuz tutumlara sahip olduğunu gösteren başka pek çok araştırma olduğu bilinmektedir (Diken ve Sucuoğlu, 1999; Güner-Yıldız ve Melekoğlu, 2012; Güner-Yıldız & Sazak-Pınar, 2012; Hines, 2001; Scruggs ve Mastropieri, 1996; Sucuoğlu ve ark., 2008; Uysal, 2004). ZEÖ öğrencileri, kaynaştırma uygulamalarının çocukların sosyal ve akademik gelişimleri üzerindeki olumlu etkileri hakkında eğitim alsalar da Türkiye'deki kaynaştırma sınıflarında yaşanan zorlukları hem derslerin içeriğinde teorik olarak görmekte hem de kaynaştırma sınıflarında yaptıkları gözlemlere dayanarak iyi bilmektedirler. Ayrıca, araştırma projesinde görevli oldukları için kaynaştırma sınıflarında daha uzun süre gözlem yapan gruptaki öğretmen adayları, araştırmaya katılmayan arkadaşlarından farklı olarak, destek hizmetlerin olmayışı ve öğretmenlerin olumsuz tutumları gibi faktörler hakkında derinlemesine bilgi sahibi olmuşlardır. Dolayısıyla, öğretmen adaylarının kaynaştırma sınıflarıyla ilgili deneyimlerinin verdikleri yanıtları şekillendirmiş olduğu düşünülmektedir.

Araştırmanın ikinci örnek olaya verilen yanıtların analizi ile elde edilen diğer bir sonucu, öğretmen adaylarının, anne-babaların kaynaştırma öğrencilerini yüksek oranda tehdit unsuru ve yük olarak göreceklarını düşünmeleridir. Bu sonucu iki şekilde yorumlamak olasıdır: Öğretmen Mehmet Bey örneğinde olduğu gibi, ZEÖ bölümünde öğrenim gören öğretmen adaylarının verdikleri yanıtlar kaynaştırma ile ilgili deneyimlerinden etkilenmekte ve bu nedenle kaynaştırma öğrencilerinin sınıftaki diğer çocukların anne-babaları tarafından istenmeyeceğini düşünmektedirler. Öte taraftan

engellilerin toplum tarafından tarihsel süreçte ‘güvenliği tehdit eden’, ‘yük olan’ ve ‘aciz olan’ bireyler olarak görülmesi (Burcu, 2006) ile ilgili bakış açısı, aslında, kendilerinin değil başkalarının –anne-babaların- görüşlerini yazdıklarını düşünen ve bu nedenle eleştirilme endişesi olmadan sorulara yanıt veren ZEÖ bölümü öğrencileri tarafından da paylaşılmaktadır. Toplumun büyük bir kesiminde engellilerin yük olarak görüldüğü ve aciz bireyler olarak tanımlandıkları çeşitli araştırmalar tarafından ortaya konulmaktadır (Burcu, 2011; Şenyurt-Akdağ ve ark., 2011; ÖZİDA, 2009). Toplumun birer üyesi olan öğretmen adaylarının, içinde buldukları kültürün özelliklerinden etkilenmeleri doğal olsa da çalışacakları öğrenci grubuna ilişkin olumsuz sayılabilecek bakış açısına sahip olmalarının doğal ya da kabul edilebilir bir olgu olarak görülemeyeceği düşünülmektedir.

Araştırma ile elde edilen başka bir bulgu grubu, öğretmen adaylarının ZEÖ programı ile ilgili sorulara verdikleri yanıtların analiz sonuçlarından oluşmaktadır. Bulgulara göre öğretmen adaylarının bölümü seçme nedenleri sırasıyla ‘iş bulma kolaylığı, öğretmenlik mesleğini sevmeye ve iyi para kazanma olasılığı’dır. Bu sonuç, Nartgün (2007) tarafından yapılan araştırmanın sonuçlarıyla örtüşmektedir. Son yıllarda Türkiye’de öğretmenlik alanlarından ZEÖ’nin oldukça popüler hale geldiği görülmektedir. Özellikle mezun olduktan sonra iş bulma ve daha yüksek ücretlerle çalışma konularında diğer birçok öğretmenlik programına göre daha fazla olanak bulunması ZEÖ’nin tercih edilmesindeki en önemli sebeplerden olarak görülmektedir. Özellikle her yıl artan özel eğitime gereksinim duyan öğrenci sayısı ve ZEÖ programlarının Türkiye’de sınırlı sayıda bulunması, bu alandaki öğretmen ihtiyacının hem kamu sektöründe hem de özel sektörde devam edeceğini göstermektedir. Bu sebeple ZEÖ programının öncelikli tercih sebebinin iş bulma kolaylığı olarak devam edeceği tahmin edilmektedir.

Öğretmen adaylarının ZEÖ programına bakışlarının sorgulandığı bölümün diğer bulgusu, araştırmaya katılan tüm öğretmen adaylarının bölümden memnuniyet ve geleceklerinden umutlu olma düzeylerinin oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, ZEÖ programını tercih eden öğrencilerin çoğunluğunun bu tercihlerinden dolayı pişman olmadıklarını göstermektedir. Kaynaştırma ile ilgili araştırmada görev alan grubun sonuçlarının, görev almayan öğrencilere göre anlamlı düzeyde yüksek oluşu ise alanla ilgili araştırma gibi farklı etkinliklere katılan öğrencilerin katılmayanlara göre ZEÖ programını daha çok benimsediklerini ve bölümden memnuniyetlerinin bu sebeple daha fazla olabileceğini düşündürmektedir.

Araştırmanın son bulgusu, öğretmen adaylarının bölümü seçme nedenleri ile bölümden memnun olma düzeyleri arasındaki korelasyonların hesaplanmasıyla elde edilmiştir. Sonuçlara göre, engellilerle çalışmaya karşı ilgi duyma düzeyi ile bölümden memnun olma düzeyi arasında pozitif ve anlamlı; iş bulma kolaylığı düzeyi ile iyi para kazanma olasılığı düzeyi arasında negatif ve anlamlı ilişki olduğu bulunmuştur. Bu sonuçlar, ‘para kazanma ve iş bulma’ gibi bir meslek seçiminde en sonlarda düşünülmesi gereken ölçütlerin öncelikli olmasının olumsuz sonuçlar yaratabileceğini düşündürmektedir. Meslek seçimi, kişinin yaşamını olumlu ya da olumsuz etkileme

gücüne sahip önemli bir karardır. Bu kararı verirken, o mesleği yapma isteği ve mesleğin gerektirdiği niteliklere sahip olma düzeyi gibi meslek yaşamını sürdürürken verimli ve mutlu olmayı sağlayacak faktörlerin ele alınması gereklidir. ZEÖ bölümüne gelen öğrencilerin bir kısmının bu faktörler yerine mesleğin maddi boyutuna odaklanıyor olmaları, onların hem öğrencilik yaşamlarında hem de mesleğe başladıktan sonra yeteneklerini tam olarak kullanamamaları ve mutsuz olmaları ile sonuçlanabilecek bir durum olarak görülmektedir.

Sonuç olarak bu araştırmadan elde edilen bulgular, ZEÖ bölümünde öğrenim gören öğrenci profilini ortaya koymaya çalışmaktadır. Ülkemiz okullarında çalışacak olan öğretmen adaylarının tutum, bilgi ve beceri açılarından istenen niteliklere sahip olmaları, sadece öğrencileri açısından değil ülkenin geleceği açısından da önemlidir. Bu nedenle bu ve benzeri araştırmaların sonuçlarının özellikle öğretmen adaylarının seçimi ve kaliteli birer öğretmen olarak yetiştirilme çalışmalarında veri olarak kullanılması gerektiği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Akçamete, G. (2010). Özel gereksinimi olan çocuklar. In G. Akçamete (Ed.), *Genel eğitim okullarında özel gereksinimi olan öğrenciler ve özel eğitim* (31-74). Ankara: Kök Yayıncılık.
- Ataman, A. (2008). Gazi eğitim enstitüsü özel eğitim şubesi ilk mezunları. *Özel Eğitim Dergisi*, 9(1), 1-13.
- Batu, S., Çolak, A., & Odluyurt, S. (2012). *Özel gereksinimli çocukların kaynaştırılması öğretmen el kitabı*. Ankara: Vize Yayıncılık.
- Burcu, E. (2006). Özürüllük kimliği ve etiketlemenin kişisel ve sosyal söylemleri. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 23(2), 61-83.
- Burcu, E. (2011). Türkiye'deki engelli bireylere ilişkin kültürel tanımlamalar: Ankara örneği. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 28(1), 37-54.
- Cook, B. G. (2002). Inclusive attitudes, strengths, and weakness of pre-service general educators enrolled in a curriculum infusion teacher preparation program. *Teacher Education and Special Education*, 25(3), 262-277.
- Cullen, J. P., Gregory, J. L., & Noto, L. A. (2010). The teacher attitudes toward inclusion scale (TATIS) technical report. <http://www.eric.ed.gov/ERICWebPortal/contentdelivery/servletERICServlet?accno=ED509930> adresinden 15.08.2011 tarihinde edinilmiştir.
- Çifci, İ., Yıkılmış, A., & Akbaba Altun, S. (2001). *Kaynaştırma sınıflarında çalışan öğretmenlerin kaynaştırılmış öğrencilere yönelik pekiştireç kullanma durumlarının belirlenmesi*. XI. Ulusal Özel Eğitim Kongresi'nde sunulan bildiri, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Diken, İ. H., & Sucuoğlu, B. (1999). Sınıfında zihin engelli bulunan ve bulunmayan sınıf öğretmenlerinin zihin engelli öğrencilerin kaynaştırılmasına yönelik tutumlarının karşılaştırılması. *Özel Eğitim Dergisi*, 2(3), 25-40.

- Fiscus, E. D., & Mandell, C. J. (2002). *Bireyselleştirilmiş eğitim programlarının geliştirilmesi* (Çev. G. Akçamete, H. G. Şenel, E. Tekin). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Gao, W. & Mager, G. (2011). Enhancing preservice teachers' sense of efficacy and attitudes toward school diversity through preparation: A case of one U.S. inclusive teacher education program. *International Journal of Special Education*, 26(2), 92-107.
- Giangreco, M. F., Dennis, R., Cloninger, C., Edelman, S., & Schattman, R. (1993). I've counted Jon: Transformational experiences of teachers educating students with disabilities. *Exceptional Children*, 59(4), 359-372.
- Gözün, Ö. & Yıkmış, A. (2004). Öğretmen adaylarının kaynaştırma konusunda bilgilendirilmelerinin kaynaştırmaya yönelik tutumlarının değişimindeki etkililiği. *Özel Eğitim Dergisi*, 5(2), 65-77.
- Güner-Yıldız, N. & Melekoğlu, M. A. (2012). *Kaynaştırma sınıflarının özellikleri*. 22. Özel Eğitim Kongresi'nde sunulan bildiri, Trabzon.
- Güner-Yıldız, N., & Sazak-Pınar, E. (2012). Examining teachers' behavior related to students with special needs in inclusive classrooms. *International Online Journal of Educational Sciences*, 4 (2), 475-488.
- Gürsel, F. (2006). Engelliler için beden eğitimi ve spor dersinin öğrencilerin engellilere yönelik tutumlarına etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31, 67-73.
- Hines, R. A. (2001). *Inclusion in middle schools*. The Educational Resources Information Center (ERIC) veri tabanından 15 Ağustos 2009'da alınmıştır.
- Jordan, A., Schwartz, E., & McGhie-Richmond, D. (2009). Preparing teachers for inclusive classrooms. *Teaching and Teacher Education*, 25(4), 535-542.
- MEB. (2012). *Milli Eğitim istatistikleri örgün eğitim 2011-2012*. http://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2012_12/06021046_meb_istatistikleri_orgun_egitim_2011_2012.pdf adresinden 15.02.2013 tarihinde edinilmiştir.
- Nartgün, Ş.S. (2007). Özel eğitim öğrencilerinin istihdam beklentileri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(1), 141-158.
- Orel, A., Töret, G., & Zerey, Z. (2004). Sınıf öğretmeni adaylarının kaynaştırmaya yönelik tutumlarının incelenmesi. *Özel Eğitim Dergisi*. 5(1), 23-33.
- ÖSYM. (2011). Taban puanları listesi. <http://www.osym.gov.tr/dosya/1-58082/h/kilavuzyayinexceldokumutablo4y.pdf> adresinden 12.11.2012 tarihinde edinilmiştir.
- ÖZİDA. (2009). Toplum özurlülüğü nasıl anlıyor. http://www.ozida.gov.tr/arastirma/toplum_ozurlulugu_nasil_anliyor.pdf adresinden 18.02.2011 tarihinde edinilmiştir.
- Özyürek, M. (2008). Nitelikli öğretmen yetiştirmede sorunlar ve çözümler: Özel eğitim örneği. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(2), 189-226.
- Scruggs, T. E., & Mastropieri, M. A. (1996). Quantitative synthesis of survey research literature: Methodology and validation. In T. E. Scruggs & M. A. Mastropieri

- (Eds.), *Advances in learning and behavioral disabilities: Theoretical perspectives* (Vol. 10A, pp. 209-223). Greenwich, CT: JAI.
- Sucuoğlu, B., Akalın, S., Sazak-Pınar, E., & Güner, N. (2008). *Assessing proactive classroom management behaviors of the teachers of the inclusive classrooms*. Proceedings of the 31st Annual Conference of the Teacher Education Division of the Council for Exceptional Children, Kansas-U.S.A.
- Shippen, M. E., Crites, S. A., Houchins, D. E., Ramsey, M. L., & Simon, M. (2005). Preservice teachers' perceptions of including students with disabilities. *Teacher Education and Special Education*, 28(2), 92-99.
- Şenyurt-Akdağ, A., Tanay, G., Özgül, H., Kelleci-Birer, L., & Kara, Ö. (2011). *Türkiye'de engellilik temelinde ayrımcılığın izlenmesi raporu*. İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları uygulama ve Araştırma Merkezi. http://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/docs/Engellilik_İzleme_Raporu.doc adresinden 23.02.2012 tarihinde edinilmiştir.
- Taylor, S. J., & Bogdan, R. (1989). On accepting relationships between people with mental retardation and non-disabled people: Towards on understanding of acceptance. *Disability, Handicap & Society*, 4(1), 21-36.
- Uysal, A. (2004). *Kaynaştırma uygulaması yapan öğretmenlerin kaynaştırmaya ilişkin görüşleri*. 13. Ulusal Özel Eğitim Kongresi Bildirileri, Özel Eğitimden Yansımalar, Kök Yayıncılık (Editör: Ahmet Konrot), Ankara, sf. 121-135.
- Varlier, G., & Vuran S. (2006). Okul öncesi eğitim öğretmenlerinin kaynaştırmaya ilişkin görüşleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri (Educational Sciences: Theory & Practice)*, 6(2), 553-585.